

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ISH SINFI O‘QITUVCHILARINING DISKURSIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Dauletmuratova A.

Ajiniyoz nomidagi NDPI tayanch doktranti

Tayanch so‘zlar: diskursiv kompetensiya, dialogik replika, nutq ko‘nikmalari, kommunikativ matn, nutqiy muloqot, mulohaza.

Ключевые слова: дискурсивная компетентность, диалогическое повторение, речевые навыки, коммуникативный текст, речевое общение, рассуждение

Key words: discursive competence, dialogic repetition, speech skills, communicative text, speech communication, reasoning.

Резюме:

Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarning diskursiv kompetensiyasini rivojlantirishda haqida va ushbu soxada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilingan.

Резюме:

В этой статье рассказывается о педагогике в развитии дискурсивной компетентности студентов высших учебных заведений и анализируются научные исследования, проведенные в этой области.

Summary:

This article describes pedagogy in the development of discursive competence of students of higher educational institutions and analyzes scientific research conducted in this field.

Jahon amaliyotida axborot kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiyoti mamlakatlarning har tomonlama raqobatdoshligini oshirishi, katta oqimdagi axborotlarni to‘plashi va umumlashtirishi, boshqaruvni strategik darajada tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratib berishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining diskursiv kompetensiyasini xususiyatlarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Discours lotinchadan “discursus” – “chapga va o‘ngga yugurish, harakat, aylanma harakat, suhbat, gaplashuv” – nutq, til faoliyati jarayoni, internet tizimi orqali gapirish uslublari sanalishi ma’lum.

Tadqiqotchilar diskursiv kompetensiya muammolarini o‘rganish bo‘yicha O.I.Kucherenko, N.P.Golovinalar, professional nutq qobiliyatini shakllantirish

bo'yicha E.V.Musnitskaya, talabalarining nutq ko'nikmalari bo'yicha A.I.Ivanchenkolar tomonidan tadqiq etilgan.

Jahon tadqiqotlarida diskurs tahlil muammolarini tadqiq etishga Z.Klemensevich, U.Mukarovskiy, O.Essen, N.YU.Shvedova, M.L. Mixlina T.G.Vinokur olimlar diskurs xususiyatini o'rgangan bo'lsa-da pedagogik ta'limda maktab sinfxonasidagi diskurs holati va uning baholasha muammolari tadqiq etilmagan.

Tadqiqotchilardan S.Boymirzaeva, L.Raupova, B.O'rinboev, A.H.Hazratqulov va G.Toirova kabi olimlar diskurs, kommunikativ matn, nutqiy muloqot tushunchalari bilan bog'liq tadqiqotlarni amalga oshirishgan.

Tadqiqotchi G.Bekimbetova diskursiv kompetensiya (og'zaki yoki yozma nutqni rivojlantirish, gaplarni tuzish qobiliyati kiradi. Buning uchun turli sintaktik va semantik vositalardan foydalanish, boshqa insonning fikrlarini, xabarlarini tushinish qobiliyati) deya hisoblaydi.

Talabalarga teran bilim, shu bilan birga, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodiy va yondashuv ko'nikmalarni rivojlantirishga imkoniyat beradi. Shu jumladan, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida ijodiy energiyani ochib berishi bilan yetakchi bo'lib, bu talabalarning faolligini oshirishga va hamma uchun o'quv natijalarini yaxshilashga olib keldi

S.N.Mitina bo'lajak o'qituvchining nutq qobiliyatini shakllantirish muammosini tadqiq qilishda shaxsiy kommunikativ mahoratdan tashqari, tahlil qilinadigan tushunchaga tilshunoslikning asosiy tushunchalarini bilishni ham kiritadi.

Amerikalik tadqiqotchi Z.Xarrisning «Diskurs tahlil» nomli maqolasida ushbu atama ilk bor muomalaga kiritilgan. Bugungi ilmiy jamoatchiligimizda "dialog" atamasiga "diskurs" tushunchasini yaqinroq tutish odat tusiga aylangan. Ammo, diskurs atamasi so'zlashuv nutqidagi mavjud yuqori hajmli fraza, shu boisdan, u mavjud frazalar bilan o'zaro aloqadorlik haqidagi yo'nalish hisoblanadi. Aksincha, diskursiv tahlil natijasida til birligi bo'lgan gapning yangi o'ziga xos lingvistik qirralari sifatida ham o'rganilgan.

L.Raupovanning 2010 yilda nashr qilingan "Dialogik nutqning diskursiv talqini" nomli monografiyasi dialogik nutqda ifoda planiga ko'chadigan mazmun va shakllarni diskurs sifatida namoyon etilishini sohaga qiziquvchilarga taqdim sifatida qabul qilish mumkin

E.V.Soyfer tomonidan berilganligini kuzatdik: "Nutq kompetentsiyasi, boshqacha aytganda, diskursiv, turli xil nutq turlarini yaratish va tushunish qobiliyati bilan bog'liq". Bundan tashqari, diskurs "muloqotning ishtirokchilari (va ularning xususiyatlari), shuningdek, xabarni ishlab chiqarish va idrok etish

jarayoni to‘g‘risida tushuncha beradigan ijtimoiy kontekstni o‘z ichiga olgan murakkab kommunikativ hodisa" sifatida tushuniladi.

Diskurslarda ya‘ni nutq kompetentsiyasida muayyan shaxs to‘plangan sub‘ektiv mazmuni amalga oshiradi, tahlil qiladi va refleks natijalarini tarjima qiladi, o‘zini va shaxsiy tajribasini tartibga soladi. Shu boisdan nutq kompetentsiyasi ayrim manbalarda “diskursiv kompetentsiya” deb ham ataladi. Biznincha diskursiv kompetentsiyaning asosi nutq kompetentsiya hosoblanadi. Bu bo‘yicha L.I.Kirilina nutq kompetentligini maqsad, soha, muloqot vaziyatiga mos nutq xulq-atvorining o‘z dasturlarini yaratish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui qamrab olishini ta‘kidlagan holda, nutq kompetentsiyasining shakllanishidagi quyidagi lisoniy omillarni ajratib ko‘rsatadi:

a) nutq tilshunosligining asosiy tushunchalari – uslublar, nutq turlari, tavsifning tuzilishi, mulohaza, rivoyat, matndagi so‘zlar va jummalarni bog‘lash usullarini bilish;

b) matnni tahlil qilish mahorati va malakasi;

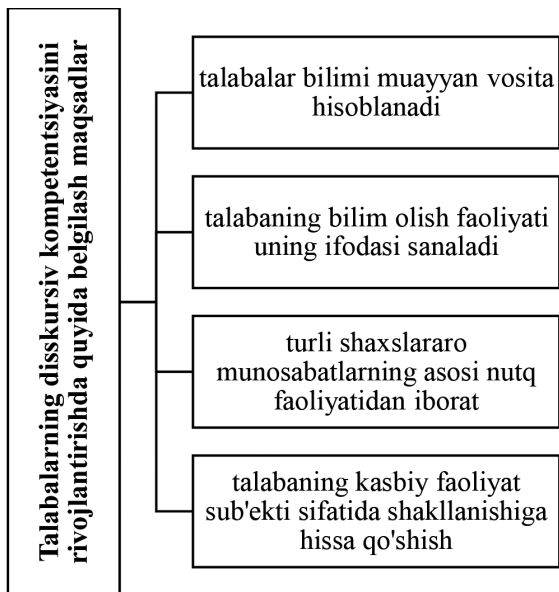
v) muloqot ko‘nikmalari – adresat va uslubni hisobga olgan holda muloqotning turli sohalari va vaziyatlariga nisbatan nutqiy muloqot ko‘nikma va malakalari.

N.N.Romanova va A.V.Filippovanning qayd etishicha, nutq mahorati tushunchasida, "ushbu tilda nutqning erkin amaliy muloqot, ham dialog shaklida, ham monolog shaklida to‘g‘ri, ravon va dinamik gapira olishimiz, eshitiladigan va o‘qiladigan nutqni yaxshi tushunishimiz, shu jumladan, har qanday funksional uslubda nutqni ishlab chiqarish va tushuna olish lozim. Nutq kompetentsiyasi til kompetentsiya, nutqning keng amaliyoti, turli janrdagi o‘qish adabiyotlarining katta hajmi bilan bog‘liq va kommunikativ kompetentsiyani aniqlaydi.

Diskurs haqida professor V.I.Tolstix odam «o‘zining hayotdagi o‘rni va qobiliyatining qay darajada ekanligini to‘la anglab etishi uchun dialogik diskursga ehtiyoj sezadi. Xuddi mana shu ehtiyoj shaxsning aniq bir xarakter, aniq bir tip sifatida shakllanishiga yordam beradi»deya ta‘kidlab o‘tgan.

Birmingem universiteti professorlari Sinclair va Coulthard (matn davomida – Sinklear, Kaulfardlarning diskurs o‘qituvchi-o‘quvchi so‘zlashuvi modeli sifatida qarab universitetda maktab darslaridagi so‘zlashuv diskursni tahlil qilib, dastlabki tadqiqot sifatida maktab sinfxonalarida diskurs strukturasi o‘rganildi.

Bizning nazarimizda, nutq kompetentsiyasining xarakterli mohiyati diskurs xususiyatga egali va o‘rganuvchilarning verbal (og‘zaki) xatti-harakati sifatlarini aks ettirishligidan iborat. Nutq kompetentsiyasi bir vaqtning o‘zida professional faoliyatda ichki tajriba uchun aks ettirish va ishga tushirish me-

xanizmi sifatida xizmat qiladi. Insonning kontseptual va hissiy tajribasi, asosan, belgi, ishora kommunikatsiyalari orqali namoyon bo'ladi, uzatiladi va qabul qilinadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining disskursiv kompetentsiyasini rivojlantirishda nutqni idrok etish, nutq faoliyatining mantiqiy va ekspressiv shakllari, sheriklariga ta'siri va boshqa jarayonlarda namoyon bo'ladi.

Biz pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarning

disskursiv kompetentsiyasini rivojlantirishda quyidagi xususiyatlarini belgilash maqsad qilindi. (1-rasm)

Demak, biz talabalarning disskursiv kompetentsiyasini rivojlantirishda qo'yidagi takliflarni berish mumkin:

a) pedagogika oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonni shunday tashkil etish kerakki, unda talabning nutq kompetentligini shakllantirish jarayoni samaraliroq bo'lsin;

b) nutq kompetentligini muvaffaqiyatli shakllantirish nafaqat nutq faoliyatiga oid maxsus fanlarini o'rganishda, masalan, "O'qituvchi nutq madaniyati" fani kabi, balki o'quv rejasiga muvofiq talabalar tomonidan o'rganiladigan barcha boshqa fanlarning asosiy vazifalaridan biri bo'lishi kerak;

v) kelajakdagi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligidagi har qanday akademik intizom talabalarning nutq faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi zarur.

Xullas, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining disskursiv kompetentsiyasiga doir mulohazalar asosida quyidagi xulosalarga kelamiz:

1. Disskursiv kompetentsiya nutq-fikrlash faoliyati, lug'at boyligi, intellektual va salohiyati, kompetentli milliy kadr darajasiga etkazishga lisoniy omil sifatida xizmat qiladi.

2. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining niyatlari, fikr-mulohazalari, ichki kechinmalarini muayyan maqsadlarda ifodalash uchun faqat o'zigagina xos va mos nutq qobiliyatidan samarali foydalanishi, talabalarning kommunikativ qobiliyatining buyuk siymosi.

3. Diskursiv kompetensiya mazmun-mohiyatiga ko'ra, muayyan bilimni egallash, axborotni olish va uzatish, kommunikativ aloqa va rag'batlantiruvchi (motivatsiya) vazifalarni bajaradi. B vazifalar o'zaro bir-biri bilan bog'liqlikda bo'ladi, muayyan nutqiy jarayonda esa biri ikkinchisiga o'tishi ham mumkin.

Adabiyotlar:

1. Klemensiewicz Z. Zarus ksladni polskiej, Warszawa, 1957
2. Mucarousky U. Dialog a monolog w "Lesty filologicke", Praha, 1940. - № 6.
3. Essen O. Grundzuge der hochdeutschen Satzintonation, Hamburg
4. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи: Автореф. дисс ... д-ра филол.наук. - М.: 1958.
5. Михлина М.Л. Из наблюдений над синтаксисом диалогической речи: Автореф. дисс ... канд. филол.наук. - Л.: 1955.
6. Винокур Т.Г. О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи в современном русском языке. :Автореф. дисс ... канд. филол.наук. - М.: 1953.
7. Боймирзаева С. Ўзбек тилида матнинг коммуникатив-прагматик мазмунини шакллантирувчи категориялар. Филол. фан. д-ри дис. автореф. – Тошкент, 2010. – Б. 21; Раупова Л. Диалогик дискурсадаги полипрекатив бирликларнинг социопрагматик тадқиқи. Филол. фан. док-ри. ... дис. – Тошкент, 2012. – Б. 53.
8. Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутқи синтаксиси масалалари. – Тошкент, 1974.
9. Ҳазраткулов А.Ҳ. Диалогик нутқ синтаксисининг баъзи хусусиятлари (диалогик бирлик ҳақида методологик кўргазма). – Қарши, 1978. – Б. 36; Тоирова Г. Нутқий мулоқотнинг лисоний вербал ва лисоний новербал воситалари хусусида (саломлашиш мисолида) // БухДУ илмий ахбороти, 2018. – № 1. – Б. 67-74.
10. Bekimbetova G.R. Diskursiv kompetensiya asosida talabalarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi // Ilm sarchashmalari. – Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali. 2023, -№9. –В.83-85. (13.00.00; №31).
11. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М., МГУ, 1998, с. 142.
12. Митина С.Н. Проектирование в формировании речевой компетенции будущего учителя // Высшая школа. 2004. № 5. С. 32-35.
13. Harris Z.S. Analyse du discours // Languages, 1969. – №13. – P. 8-45
14. Dubois J., Giacomo M. et al. Dictionnaires de linguistique. – Paris: Larousse, 1973. – 516 p
15. Раупова Л. "Диалогик нутқнинг дискурсив талқини". - Т.: 2010.
16. Сойфер Э.В. Создание и восприятие дискурса в условиях управляемого общения на иностранном языке // Казанская лингвистическая школа: традиции и современность. Казань, 2003. С.70-75
17. Жуманазаров Умид Умирзакович. Таълимни рақамлаштириш муҳитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг лингвистик компетенциясини ривожлантириш. педагогика фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган Диссертация. Жиззах – 2021.25-б
18. Кирилина Л. И. Современные технологии обучения русскому языку как средство повышения качества образования в условиях модернизации и профессиональная компетентность учителя // Современные наукоемкие технологии. 2005. № 6. С. 82-88
19. Романова Н. Н., Филиппов А. В. Словарь. Культура речевого общения: этика, прагматика, психология. М., 2010. С. 174.
20. Толстих В.И.С чего начинается личность: сборник. -М., 1984. - С.99.
21. Sinclair, J. McH., and R. M. Coulthard. 1975. Towards an Analysis of Discourse. -Oxford: Oxford University Press. - 265 p.